

Gaál Botond

A debreceni reformátorok szemléletformáló szerepe a magyar kultúrában

Debrecenben más arca van a történelmi emlékezetnek. Másként is kell elmondani. Ha a magyar reformátorokra gondolunk, különösen is a debreceniekre, akkor nyomban azt a kérdést tesszük fel: az ő tetteiket mi vezérelte? Miért vállalták a sok-sok küzdelmet? Csupán „vallásújítást”¹ akartak? Aligha! Ennek önmagában nem lett volna értelme. A mindennapi élet folyt volna ugyanabban a mederben, miközben másféle vallást kellett volna követniük. Ez hiábavalóságnak tűnik, nincs is összhangban ezeknek a reformátoroknak a belső indíttatású szándékával, de a szellemi képességükkel sem. Itt a „vallásújításnál” sokkal többről van szó. A reformáció fölkarolta és vitte magával az egész szellemi életet, s gyökeres változásokat hozott az élet számos területén. Ekkortájt Európa szellemi-lelki-közéleti felfogásában hatalmas fordulat következett be, amely mögött mindig ott volt a cselekvők tudatos akarata, egyben mélységes hite a jövőalakítás biztos sikerében. Debrecenben is ez történt, ilyen reménységgel alakították a sorsukat. A Magyar Genf,² vagy másik nevén a Kálvinista Róma³ a magyar művelődés történetében évszázadokon keresztül szellemi fővárosa volt hazánknak. Hogy ez tényleg így volt, ennek valóságát e tanulmány segít belátni. Ezért alakult ki természetesen a jó értelemben vett, és büszkeséggel ápoltt debreceni történelem-szemlélet, melyet elsősorban a reformációnak köszönhetünk. Ezen a tájon ez formálta sajátossá az itt élők történelmi emlékezetét. Mindez nyilvánvalóan beleágyazódik az európai művelődés történetébe is. Egy ilyen tágabb és szűkebb nézőpontból szeretnénk most emlékezni mindazokra, akik nemzetünk felemel-

¹ A „vallásújítás” szót katolikus szerzőtől vettük. Vö. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1983. II. 21. A szerző használja a hitszakadás (19) és a hitújítás (25) kifejezéseket is. Viszont legtöbbször az egyház megújításáról beszél, amikor a reformáció történeti háttérét mutatja be.

² Révész Imre, a Debreceni Egyetem egyháztörténész professzora szerette ezt a kifejezést használni a Kálvinista Róma helyett.

³ Először Dávid Ferenc unitárius erdélyi püspök adta ezt a nevet gúnynévként Debrecennek. Később felújította Kazinczy Ferenc, és Ady Endre is, szintén élcelődő hangnemben. A 20. században, különösen is annak második felében a Kálvinista Róma elnevezésben valamilyen büszkeség fejeződött ki, és jelentése pozitív fordulatot vett. Ma már az egész ország szemében egyfajta jóízű beceneve lett Debrecennek.

kedésért ezt a történelmi harcot megvívták. Az emlékezésen túl, illetve mellett arra törekszünk, hogy a történelemformálás mozgatórugóit is feltárjuk, s ezzel együtt megértsük a reformáció legbelső lényegét. Máris kérdezzük, mi az az új szemlélet, amelyet a reformátorok átültettek a magyar nemzet életébe?

A reformáció kétirányú megközelítése

Személyes hangnemre váltva, először azt a kérdést szeretném tisztázni, én miként értelmezem a reformációt, illetve miben látom annak történelmi jelentőségét. Ha a történelem természetes folyását nézzük, akkor azt látjuk, hogy a görög-római kultúra európai szellemi beágyazódása igen jelentős szerepet játszott a reformációt megelőző reneszánsz kor emberének világszemléletében. Amit átvettek az ókortól, az a nagy görög gondolkodók *valóságsszemlélete* és *teleologikus gondolkodása* volt. Ennek a két tényezőnek mindent átható ereje tapasztalható az európai szellemi életben. Így értjük meg, miként vált a Ptolemaiosz-féle geocentrikus rendszer mozdíthatatlan eszmévé, és hogyan épült bele Arisztotelész teleologikus gondolkodása az egyházi tanokba, s ennek következtében miképpen alakult ki Aquinói Tamás hatalmas középkori szintézise. Ekkor válik érthetővé, hogy mi a szerepe Augustinus teológiai és filozófiai hatásának, vagy mi a jelentősége a 15. században létrejött Firenzei Akadémia tudománytörténeti úttörő szerepének az európai egyetemek fejlődésében. E gondolatvezetés mentén észrevehetjük azt is, hogy mekkora jelentőséggel bírt a könyvnyomtatás feltalálása a szellemi életben, és ennek kapcsán milyen fontos szerepet játszott Euklidesz híres *Elemek* című könyve, amely Velencében jelent meg latinul 1482-ben. Ezek ismerete azért nélkülözhetetlen, mert egyébként nem értjük, miért hadakoztak a reformátorok a kialakult társadalmi, tudományos és kulturális élet helyes kerékvágásba történő visszazökentéséért. Nyilvánvalóan a reformációt megelőző korszak egyházi közéletében és teológiai ferdeségeiben is hallatlanul sok hibát lehet ekkor fölfedezni, nem is beszélve az általános köznépi vallásos élet furcsa irányba terelődéséről, melyet a búcsúk, a csodaszomjazás és az ereklyekultusz egyre szélesebb körben történt terjedése mutat.⁴ A keresztyénség eredeti, tiszta, egyszerű gondolkodása és életszemlélete már alig látszott az egyház és a társadalom életén. Helyette meglehetősen hatalmas politikai, jogi, gazdasági képletként megjelent a középkori egyház a maga bonyolult hierarchiájával. Mindezek mellett sokkal mélyebb volt az egyház taneli eltávolodása a biblikus szemlélettől. Különösképpen kitűnt ez az 1215-ben hivatalosan is bevezetett *transsubstantiatio* (átlényegítés, átlényegülés) tanában, mely szerint a mise alkalmával a pap átváltoztatja a kenyeret és a bort Krisztus valóságos testévé és vérévé. Ez összefüggésben van az üdvösségről szóló tanítással, mely szerint az

⁴ Vö. Révész Imre: *A reformáció*. 2. kiadás. DRTA Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi füzetei, 13. szám. Debrecen, 1990. 7.

isteni kegyelmet maga az egyház bizonyos szertartások által közvetíti a híveknek, ugyanakkor kiérdemlése részben az emberi jócselekedetek révén adódó jutalom. Az előreformátorok: Peter Wald (1140–1217), John Wycliffe (1320–1384), Husz János (1371–1415), valamint Girolamo Savonarola (1452–1498) és mások⁵ már figyelmeztettek arra, hogy ez nem bibliai tanítás, de maga a római egyház is érzekelte a saját tanbeli tévelygéseit, és már az 1414. évben kezdődő Konstanzi Zsinaton megállapította, hogy az egyháznak „fejében és tagjaiban” szüksége van a megújulásra, a reformációra.⁶ Ha tehát ebből a történelmi nézőpontból figyeljük az események folyását és a késő középkor szellemi életének alakulását, egyértelműnek tűnik a reformáció elkerülhetetlen bekövetkezése. Szinte logikai következményként érzékelhetjük a forradalmi változás menthetetlen megjelenését a reformációban. A gondolkodó ember számára a reformáció egyenesen történelmi szükségszerűség. Ezt azonban bármennyire is logikusnak tartjuk, és a természetes ész számára elfogadhatónak, már most jelezzük, hogy a reformáció lényege egészen máshol és másban keresendő! Ezt hallva, esetleg döbbenettel, vagy jobb esetben máris kíváncsisággal kérdezhetjük: hogyan van ez? Válaszolunk majd erre a kérdésre is.

Mielőtt erre sor kerülne, nézzük meg, miként lehet szemlélni a történelmi eseményeket a mi 20. és 21. századi nézőpontunkból visszafelé tekintve. Ez is fontos és érdekes lehet számunkra, ugyanis ez közelebb van hozzánk és tapasztalatunk is van ezzel kapcsolatban. Ha ugyanis a mi korunk emberét kérdezzük, egészen sajátos értelmet talál a reformációban. A tudás évszázadából visszanezve az akkori eseményekre, a művelt ember nyilvánvalóan másképpen fogalmaz, vagy legalábbis másféle szempontok alapján ítéli meg a századokkal korábban végbement változásokat. Ezek sokfélék és merőben különbözőek lehetnek. Nézzünk néhányat ezek közül. – Mivel a reformáció főként egy szükségszerűen bekövetkező történelmi eseményként jelenik meg legtöbbször számára, ezek az emberek úgy látják, hogy az elfajult egyház visszaalakításáról, „re-formálásáról” van szó, amikor is a középkori egyházat vissza akarták „vezetni” annak ősi formájára. Más szavakkal kifejezve, az életét újjá akarták szervezni az őskereszténység mintájára, s ebben volna a reformáció lényege. Ennek a mintának a leírását jobbra már a Bibliában is megtaláljuk, amikor az ösgyülekezetről olvassunk. Korunkban ez tűnik a legáltalánosabb véleménynek a reformációról, s bár őszintén méltányolhatjuk ezt a felfogást, amelyet még egyháztörténészek is

⁵ Azért választottuk ezt a négy nevet, mert a wormszi Luther-szobor négyszögű körletének a sarkaiban jelképesen ennek a négy előreformátornak a szobrát formázták meg.

⁶ Vö. M. Eugene Osterhaven: *Az egyház hite. Történelmi fejlődés – református szempontból*. MORE Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995. 128. A konstanzi zsinat idején még nem használták a „reformáció” szót, amely csak a reformátorok után közvetlenül következő évtizedekben jött használatba, előbb angol nyelvterületen I. Erzsébet királynő idejében.

gyakran képviselnek, de már most sietünk megjegyezni, hogy itt nagyobb óvatosságot javasolunk, mert mi nem vagyunk őskeresztyének. – Mások inkább a dolog eszmei oldalára teszik a hangsúlyt és a reformációban az ész fölszabadítását látják a középkori tekintélyek alól. Ennek a tudományok fejlődése tekintetében van jelentősége, hiszen az egyház ténylegesen is rátelepedett a tudományokra a maga arisztoteliánus gondolati rendszerével, s azok a reformáció révén e gúzsba kötött állapotukból szabadultak meg. Ebben is nagyon sok igazság van. Ugyanis, amikor és ahol a *Philosophus dicit* elhangzott, ott nem sok esélye volt a természettudósoknak. – Ismét mások az ember szabad vizsgálódásának lehetőségét ünnepelték a reformációban, amely ezt biztosította a hitéletben, a lelkiismeretben, vagy akár az egyházi szervezeten belül is az emberi szellem szabad mozgása által. Egy olyan helyzetben ugyanis, ahol központilag írják elő, hogy mit hogyan kell gondolni és hinni, akkor az egy fejlődésképtelen, zárt rendszer. – Ehhez hasonlóan értékelik a reformációt azok, akik a modern szabadság gondolat megszületését és az egyéniség kibontakozását látják ebben az erőteljes szellemi-lelki folyamatban. A „*Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet!*” gondolat⁷ juthat itt eszünkbe József Attilától, amely teret, szabadságot és felszabadult lelket akar magának, illetve ezekért kiált. Ez igazolja is e csoport véleményének, vágyának jogosságát. – A politika iránt érzékeny gondolkodók pedig a demokrácia diadalát vélik fölfedezni az egyházi átalakulásban, hiszen az egyéniség kibontakozása egyben a társadalmi lét magasabb szintjét jelenti, s ilyen tekintetben is a fejlődés forrása. Gondolhatunk itt a puritánok presbiteriánus felfogására annak minden következményével. – Sőt, olyan teoretikusok is akadnak nagy számban, akik az egész reformációs eszme-mozgás okát, indítórugóját valamilyen társadalmi és gazdasági tényezőkben vélik fölfedezni. Max Weber nem hiába mutatta ki a protestantizmus gazdaságpezsdítő hatását, s ennek etikai vonzatait általában elfogadta az egész világ. De még ezeken felül is vannak más vélemények.

A reformáció mint modellváltás

Ha becsületesen gondolkodunk, azt kell mondanunk, ezek mindegyikében van valamilyen igazság. Valamennyien igyekeznek értelemmel megragadni, és magukban elrendezni a reformáció történelmi szerepét. Nem mondhatjuk azt, hogy ezekben az érvekben sorakozó tények, legyenek azok elvek vagy gyakorlati szempontok, nem játszottak volna jelentős szerepet a reformáció folyamatában, vagy akár a létrejöttében is. Képies kifejezést használva, még inkább a csíra szárba szökkenéséhez szükséges belső életerőt biztosították! A történelmi emlékezet egyszerűen ebbe az irányba mutat, az említett meglátásoknak releváns jellege van. Mégis azt kell mondanunk, hogy ezek az utólagosan észrevett tuda-

⁷ József Attila *Levegőt!* című verse szinte telibe találja ennek a csoportnak a gondolkodását.

mányos megállapítások első renden már, mint eredményt látják maguk előtt, s ilyenén vizsgálják a reformációt. Úgyszólván következményként hozzák felszínre az értékeit, de nem mennek le a mélybe, és nem a gyökereknél keresik a lényegét. Inkább az utólagosan észrevett adottságokat mutatják föl. Ugyanis a reformáció lényege sokkal inkább egy elvi, teológiai, dogmatikai kérdés volt a reformátorok számára, azaz lelki-szellemi természetű dolog. Nevezetesen az, hogy az ún. *megigazulás* bibliai értelmének fölfedezése hirtelen fordulatként megváltoztatta a teológiai szemléletüket. Először Luther Márton jött rá⁸ arra, hogy az Isten igazsága nem a bűnös ember folyamatos megbüntetését jelenti, hanem azt akarja Pál apostol kifejezni a Római levél 1. részében, hogy a hitben élő ember számára Jézus Krisztus váltsága elégséges, azaz Krisztus érdeméért Isten előtt igaznak nyilvánítatik. Kálvin ezt még részletesebben kidolgozta és a megigazuláshoz odacsatolta szorosán a megszentelődést, amely a statikus szemléletet dinamikus életgyakorlattá szélesítette. Ennek kapcsán a középkori keresztény ember egyszer csak szembe találta magát az élő, mindenható, kegyelmes Istenével. Most ébredt rá arra, hogy neki immár közvetlen kapcsolata van a Teremtő és Megváltó Istennel, akit a középkori egyház, vagy intézményesített vallás eltakart előle. Isten ugyanis olyan volt, amilyenek az egyház az emberek elé tárta, s ha ez a tanítás eltért a Bibliától, azt a középkori ember észre sem vette, mert megbízott az egyház hitelességében. Az egyház pedig nagyon keményen tartotta magát ahhoz, hogy a híveknek csak rajta keresztül lehet kapcsolata Istennel, s így odaláncolta magához az embert a maga testi-lelki-szellemi-akarati létében. Az újkori ember most éppen arra jött rá, hogy a hívő léleknek immár személyesen és az egyház közbeiktatása nélkül is közvetlen kapcsolata lehet Istennel. Ezt nevezhetjük modellváltásnak. A Szentírás szerint ugyanis nincs szükség más közbenjáróra, mint Jézus Krisztusra, a Szentháromság harmadik személyére. Maga Jézus mondja, hogy „*Én vagyok az út, az igazság és az élet, senki sem mehet az Atyához, csak én általam.*” (Jn 14,6) Az egyház tehát nem sajátíthatja ki magának az Isten és ember közötti közbenjáró szerepet, nem al-

⁸ A közfelfogás szerint a reformáció Luther Márton wittenbergi fellépésével kezdődött 1517. október 31-én, amikor is a Vártemplom ajtajára kitűzte 95 vitatételét. Sőt, még az is a reformáció „képvilágához” tartozik, hogy ezen a napon előállt egy szerzetes-pap, aki forradalmár módjára elindította a reformációt. Ez nem így volt, hanem azt egy évekig tartó gyötrődési folyamat eredményének kell tekintenünk, amely 1517. október 31-én lett nyilvánossá, láthatóvá. Valójában a reformáció akkor kezdődött, amikor Luther előtt megvilágosodott, hogy nem a jócselekedetek révén állhat az ember az igazságosan ítélő Isten elé, hanem a hit által, Krisztus érdeméért Isten igaznak fogadja el az embert kegyelemből. „Az igaz ember hitből él!” (Rm 1,17; Hab 2,4) Ez a pillanat a reformáció kezdete. Valószínűleg ez a kérdés már Erfurtban foglalkoztatta a reformátort, de Wittenbergben erősödött meg benne úgy 1515 táján, és ennek a bibliai látásnak az igazával, illetve ennek a tudatában állította össze a 95 tételét, amelyeket megvitatásra szánt.

kothat magának ilyen jogot, nem kérkedhet a közbenjáró vagy közvetítő kizárólagos hatalmával. Az, hogy csak a papon keresztül van bűnbocsánat, vagy a pap fel van hatalmazva, illetve csak a pap van felhatalmazva az úrvacsorai jegyek Krisztus testévé és vérévé való átváltoztatására, többé elfogadhatatlan lett az újkori tömegek számára. A szentek közbenjáró szerepét is félretették. Mindezek iszonyatos teherként nehezedtek az akkori ember lelkiismeretére. Ez a teher megszűnt, a megkötözöttségből az ember kiszabadult! Így az ember élete valóban hasonlított az eredeti keresztyén életfelfogáshoz, az őskeresztyének tiszta hitéletéhez, mert egyszerre volt szabad és engedelmes, hitvalló és gondolkodó, felszabadultan boldog és mégis a szeretet törvénye alá rendelt. Ez felelt meg a bibliai életszabálynak, mely elképzelhetetlenül nagy fellélegzést jelentett a közepkor nyomasztóan áporodott levegője után.

Az új szellemiség és a magyar diákok

A reformáció hívei világosan látták, hogy az új szemlélet az egész teológiai tanrendszer átértelmezését, újra gondolasát fogja eredményezni. Ilyenkor viszont értelemszerűen merül föl a kérdés, hogy milyen alapra építsenek. Ekkor tűnik föl előttük annak a jelentősége, hogy mivel magát a reformációt is a bibliai üzenet megértése eredményezte, ezért tették előre a *Sola Scriptura* gondolatát.⁹ Tehát *egyedül a Szentírás* alapján lehet tájékozódni, ismeretet szerezni az üdvösség kérdéséről és az emberi élet értelméről. Maga az a tény, hogy kimondják a Szentírás elsőségét a *Scriptura valde prima*¹⁰ szemlélet alapján, nagyon erősen megalapozta a teológia további művelését. A reformátorok korában vált ismertté Euklidész *Elemek* című könyve, amely valamennyi tudományterület művelése számára minta volt, s ekkor vált elfogadottá a *more geometrico* általános szemlélet, mely szerint a tudományokat a geometria módján kell művelni, azaz először tisztán lefektetni az alapokat, megalkotni a fogalmakat, és erre építkezni a továbbiakban. Itt köszön vissza az euklidészi gondolkodás a teológiában, és azt is itt értjük meg, miért szerette Luther annyira a matematikát és Kálvin miért becs-

⁹ Igazából Luther írta le ezt a kifejezést egyszer egyik levelében. De a *Sola Scriptura* kimondottan, mint a reformáció alaptétele a *Solus Christus*, a *Sola Gratia* és a *Sola Fides* ismert alaptételekkel együtt csak a következő század rendszerező munkája idején jelentek meg ebben a rövid kifejező formában. Viszont nagyon frappáns összefoglalásai annak, amit a reformátorok a műveikben részletesen is kifejtettek.

¹⁰ Ez a kifejezés nagyon új. A reformáció kutatójától, David Steinmetz kanadai egyháztörténésztől származik a 2000-es évek elejéről. Jelentése: a Szentírás mindenek fölött, vagy mindent megelőző, azaz alapul szolgál minden további teológiai munkálkodáshoz. Vö. Michael Welker: *Sola Scriptura? The Authority of the Bible in Pluralistic Environments*. In: *A God So Near. Essays on the Old Testament Theology in Honor of Patrick D. Miller*. Edited by B. A. Strawn and N. R. Bowen, Eisenbrauns, Winona Lake, IN. 2003. 377.

ülte kiemelten magasra ezt a tudományt.¹¹ Nyilvánvalóan olvasták az Elemek 1482-ben kiadott latin változatát és az 1533-ban Baselben kiadott görög eredetit. Amikor ezekről a dolgokról olvasunk a reformátorok műveiben, akkor érhető tetten a más tudományokkal, közöttük az egzakt tudományokkal való kapcsolatuk is. A reformátorok koruk kimagasló szellemi egyéniségei voltak, s ezért szükséges megvizsgálni gondolataik mélységeit. Őket tehát nem bátor forradalmároknak kell tekintenünk, amint azt sokan gondolnák, hanem igenis úgy, mint koruk hatalmas képességű gondolkodóit és egyben lelki vezetőit.

A reformátorok majdnem mindegyike egyetemi előadó is volt, a tanítványok pedig özönlöttek hozzájuk, s ezáltal a reformáció eszmevilága terjedt szerte a kontinensen. Az ember a kiskorúságból elindult a felnőtté válás felé. Lépéseit hitben önállóan és a krisztusi élet szabadságával tehette meg. Ez a teljesen új szemlélet hatotta át Európát, s ezt tanulták az egyetemeken a magyar peregrinus diákok is. Látták az egyetemek jelentőségét, az egyetemeken kívüli pezsgő szellemi életet, a tudományok fejlődését, a társadalmi igazságosság közfelfogásos igényét, nem különben a technikai színvonal emelkedését, különösen is a hajózás révén beállt új földrajzi felfedezések jelentőségét és a szükséges technikai szintet. A Nyugatra menő fiatalok tehát észrevették a gyorsabb társadalmi-gazdasági fejlődést, viszont hazajöve döbbenettel látták, hogy hazájuk romokban hever, három részre szakadt, s odaveszni látszott minden. Magyar földön egyetem nem volt, iskolák is alig. A társadalmi berendezkedés a szegénységre épülő és az embereket kiskorúságban tartó jobbjágyrendszert jelentette. Technikai színvonalról beszélni pedig egyáltalán nem lehetett. Ebben a nehéz helyzetben kellett a fiatal magyar reformátoroknak dönteniük. Ők pedig bátran döntöttek!

Új program a nemzet számára

Amikor Méliusz Juhász Péter (1536?–1572) Wittenbergben tanult, a magyar fiataloknak már egy kisebb csoportja volt ott, amelyet közösséggé szerveztek és „*wittenbergi magyar bursa*” néven emlegettek. 1529-ben iratkozott be az első magyar diák, utána folyamatosan, évente többen is. Egyszer Méliuszt is megválasztották elnöküknek. Ezek a fiatalok hallatlan komolysággal tanultak és hozták haza a szellemi kincseket. Az élet minden területét megfigyelték, és tudásban, erkölcsben, szemléletben meggazdagodva tértek vissza hazájukba. Ezekkel a

¹¹ Kálvin valóban eltűnődött azon: hogyan szabad szemlélni a természetre vonatkozó tudományokat, különösen is a matematikát. „Azt mondjuk-e vajon, hogy a filozófusok vakok voltak, amikor körültekintően vizsgálták és oly szakszerűen írták le a természetet? ... Azt mondjuk-e vajon, hogy ostobák voltak azok, akik az orvostudományt kifejlesztve minden igyekezetükkel a javunkat szolgálták? Mit szóljak a matematika tudományáról? ... Bizony, csak a legnagyobb csodálattal olvashatjuk a régiek írásait ezekről a dolgokról; s azért csodáljuk, mert el kell ismernünk kiválóságukat.” *Institutio* II. 2. 15.

tanulmányokkal a hazai egyetem hiányát pótolták. Így értjük meg azt, hogy a magyar Kálvin, Méliusz Juhász Péter miért hirdette meg Debrecenben az új programját már az 1560-as években: „*Csináljatok a templomokból iskolákat!*”¹² E szenvedélyes és erőteljes mondat valójában egy hatalmas nemzetújító program volt! Mindenek ellenére, a körülmények visszahúzó ereje és a reménytelenség közepette is vállalkoztak a lehetetlenre: iskolákat alapítottak ott, ahol emberi számítás szerint ez értelmetlen és hiábavaló erőfeszítés volt. Előbb létrehozták a nagy központi anyaiskolákat, a kollégiumokat, majd pedig ezek révén százsámra alapították a városokban és falvakban a vidéki iskolákat, az ún. *partikulákat*. A reformátoraink az egész nemzet művelésében, szellemi fölemelésében látták a megoldást és azt remélték, hogy az iskolák révén ez meg is valósítható. Ebben segítségükre volt a reformáció mindent megújító reménysége és ereje, s ez áthatotta a lelkek mélyét. Hazánk lakosságának több mint 90 százaléka protestáns lett.¹³ Előbb értelemszerűen a lutheri reformáció terjedt el, később azonban az 1550-es évektől egyre erősödött a radikális változás iránti igény, amely összecsengett a svájciak szemléletével, az ún. helvét irányú reformációval. Ez a lelki-szemleli vágy csakhamar beletorkollott a kálvini reformációba. Ennek a szellemi-lelki változásnak, mely talán mondható fordulatnak is, a legerősebb központja Debrecen volt.

Amikor Debrecen leginkább kiemelkedő reformátorára gondolunk, feltétlenül meg kell emlékeznünk arról, hogy előtte már volt itt egy erőteljes reformátor, aki az új szellemség befogadását előkészítette. Kálmáncsehi Sánta Márton volt az a jelentős személyiség, aki a „magyar ugart” feltörte, s Méliusz így már egy előkészített talajon szántott és vetett.¹⁴ Kálmáncsehi 1551-től volt „debrece-

¹² Méliusz Juhász Péternek a Sámuel és Királyok két-két könyve magyar fordítását közlő kötetéből idézi Czeglédy Sándor: *A teológia tanítása a Kollégiumban című fejezetben*. RMK I. 55. 149. recto. In: *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988. 534.

¹³ A 16. század végének vallási helyzetét a számok tükrében Bucsay Mihály egyháztörténész írta le, aki szerint a század elején a ferenceseknek még 70 kolostora volt, a század végére pedig csak 5 maradt összesen 30 szerzetessel. Így folytatja: „Ugyanakkor a katolikus egyházi személyek száma az egész Magyarország területén nem tett ki többet háromszáznál, és ebben a számban benne vannak a horvát és szlovén papok is. Egy bizalmas pápai jelentés szerint Magyarországon ezer protestánsra esett egy katolikus.” Ugyanitt idézi a katolikus történetírás megállapítását: „A magyar nemzetnek túlnyomó része két nemzedéken keresztül protestáns vallású volt.” – Bucsay Mihály: *Az ellenreformáció megindulása*. In: *A Magyar Református Egyház története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1949. 81.

¹⁴ V.ö. Szabadi István: *Kálmáncsehi Sánta Márton*. Kiadta: Kálmáncsehi Sánta Márton Emlékalapítvány, Debrecen, 2007. Mindmáig Szabadi István könyve mutatja be a legteljesebben Kálmáncsehi egyházszervezői és teológiai jelentőségét. – Itt említjük meg, hogy a reformáció 500 éves évfordulójára a Tiszántúli Református Egyházkerület egy

ni plébános”, aki élesen szembehelyezkedett a katolikus úrvacsora átlényegülés tanával.¹⁵ Ő sok tekintetben a helvét reformációhoz állt közel. Akár Kálmáncsehi, akár pedig Méliusz vagy Félegyházi Tamás teológiáját vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ők nem másolták szolgálai Bullingert, Kálvint, Bézát és Bucert, hanem önálló gondolataik és belső vívódásaik után jutottak el olyan hitvalló álláspontig, amely csupán közel állt a svájci reformációhoz.¹⁶ Ez a sajátosan magyar, még-hozzá debreceni jelenség mindmáig teológiatörténeti vita tárgya.¹⁷

Hogy a Méliusz-i program nem volt hiábavaló, azt a későbbi korok igazolták. Baráth Béla debreceni egyháztörténész professzor talált rá egyik szép bizonyítékra, amikor is Mikolai Hegedűs János sárospataki professzor már 1648-ban így dicséri az akkori református iskolarendszert: *"Ihol az Úr az ő szolgálai által megparancsolta a Magyar scholák építtetését, s hogy megfogyatkozott a szegénység!"*¹⁸ A program tehát hatásosnak bizonyult, a magyar iskolák szaporodtak, a nép szellemi szintje emelkedett és némi jólét volt tapasztalható. Hallatlan nagy erővel és odaadással folytatták ezt a nemzetújító programot a következő nemzedékek képviselői is, mint például Kocsi Csörgő Bálint gályarab lelkészünk, aki a 16. század második felében ezt írja népe iránti féltésből: *"Ha lehetséges volna, hogy meghallgattatnám minden embertől, egy toronyba felmennék és teli torokkal azt kiáltanám: hová rohantok emberek, akik a pénzgyűjtésben szorgalmatosak vagytok, de gyermekeitek nevelését elmulasztjátok!"*¹⁹

molínót készítettett, amelyet a négyszáznál több egyházközségben a templomokra kifüggesztettek. Ezen azt is feltüntették, hogy 450 ÉVE MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ. Ez azt a benyomást keltheti a külső szemlélőben, hogy a Református Egyház hazánkban 450 éve jött létre. Valójában már előtte is létezett, csak 1567-ben fogadták el egy debreceni zsinati ülésen a *Második Helvét Hitvallást*, mint egységesen vallott hitelveket. A magyar reformáció is egy érési, fejlődési folyamaton ment keresztül már 1518-tól. Előbb a német reformátorok hatása érvényesült jobban, pár évtizeddel később a svájciaké.

¹⁵ Vö. Bucsay Mihály: *A reformáció elterjedése az országban*. In: *A Magyar Református Egyház története*, i.m. 63.

¹⁶ Vö. Gaál Botond: *Kis tanszékből nagy egyetem*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen, 2012. 25-28.

¹⁷ Vö. Révész Imre: *Méliusz és Kálvin*. In: *Kálvin és a kálvinizmus*. Tanulmányok az Institutio négyszázadik évfordulójára. Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1936. E sorok írója nem ért egyet Révésszel, amit kifejtett Kis tanszékből nagy egyetem című i.m. 25. oldalán.

¹⁸ Eredeti közlési helye Alexander Grosse katekizmusának, „*Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa ...*” címmel Utrechtben kiadott magyar fordítása fordítói utószava. RMNY 2249. Köszönöm Baráth Bélának, hogy erre az idézetre és az idézett helyre fölhívta a figyelmemet.

¹⁹ Rózsai Tivadar: *Krisztus indulatával nevelni*. Theologiai Szemle, Úf. 16. 1973/2. 129. Nem ismerjük az idézet pontos helyét.

Ez a nemzeti fejlődés emelkedéséért gondolt becsületes szándék oda vezetett, hogy a 18. századra a tudományok és a kultúra több területén a nagy kollégiumaink fölemelkedtek európai szintre. Ezt mutatja a sárospataki és debreceni református kollégiumok szellemi erőfeszítése. Elég csak Simándi István és Hatvani István nevét említeni mindkét iskolából. Simándi Sárospatakon bevezette a fizikában a kísérletekkel való oktatást már az 1708–1709. tanévben, Oxford után másodikként Európában felsőoktatási szinten. Hatvani pedig, egy nemzedékkel később, Debrecenben a magyar kísérleti fizika atyjaként vonult be a magyar tudománytörténetbe, különösképpen az elektromos kísérletei révén. Ő elméleti: természettudományi és matematikai szempontból is Európa élvonalához tartozott. A 16. századi magyar reformátoroknak igazuk lett, mert a népet-nemzetet megújító programjuk másfél évszázaddal később beteljesedett.

A debreceni reformátori örökség

A tanulság kedvéért nyilvánvalóan kérdezzük: minek volt ez köszönhető? Hogyan jutottak el idáig? Mi volt az alap? Most ismét visszatekintünk a reformátori időkbe és gondolatainkat pontok köré csoportosítva bemutatjuk elvi és gyakorlati szempontból a reformáció hatását.

1. Válaszainkat ott kell kezdenünk, ahol maga a reformáció is kezdődött. A Szentírás elsőségével Isten dicsőségét vallották a legfőbb jónak, ezzel függetlené váltak minden földi hatalomtól, s vallották, hogy őket Isten kiválasztotta és elhívta nagy történelmi feladatok véghezvitelére. Érvényesítették ugyanis az evangéliumi keresztyénség gondolatvilágát mind a társadalmi és egyéni életben, mind pedig a tudományban és a nevelőmunkában. Két példát említünk ennek szemléltetésére.

Akik ilyen szellemben nevelkedtek a nagy Kollégiumainkban, gyakran váltak a jellemszilárdság és a becsület nemzeti példaképeivé. Ez a fajta kiválasztottság-tudat vezette később a gályarabjainkat is, amikor szilárdan kiálltak a nemzetük ügye mellett, és hitüket, meggyőződésüket halálosan komolyan véve vállalták a mérhetetlen szenvedést. Az ismert gályarabjaink között tizenketten a Debreceni Kollégium diákjai voltak.

Ehhez hasonlóan az eleve elrendeltség tudata látszott meg akkor is, amikor a diákjaink és tanáraink a szabadságharcokban küzdöttek népünk függetlenségéért. Pápán, Sárospatakon és Debrecenben a tanárokat és tanítványaikat nem a francia forradalom jelszava lelkesítette a harcra, hanem az ő predestinációs hitük, a kiválasztottságuk biztos tudata. Olyasféle bátor magatartás ez, mint amelyet a 16. századi reformátorok is képviseltek hazájuk újjáépítésekor indított nemzeti programjukban.

2. Még mélyebbre megyünk gondolatban. A magyar reformátorokat a küzdelmes életük megtanította arra is, hogy az eleve elrendeltség tudata még nem

elég, mert azt követnie kell az egyéni fáradozásnak mind a gyakorlati, mind a szellemi élet területén. A szellemiekben is minőségre kell törekedni és ott is győzelmet kell aratni a nehéz időkben. Bibliikus szemléletükkel látták világosan, hogy csupán a hitből tudomány nélkül (2Pét 1,5) nem fakadhat teljes értékű szolgálat az embertársaink javára. Ebből egyenesen következett a tudományok iránti nyitottság, minden hasznos ismeretnek az elsajátítása, amely különösen is a természettudományok szembetűnő befogadását és művelését eredményezte. De a többi területet sem hanyagolták el. Mindezekhez azonban szükség volt egy olyan eszközre, amelyet okos tanrendszer megválasztásával lehetett csak valóságos és ható tényezővé alakítani. Nevezetesen a magyar nemzeti nyelv és a latin nemzetközi tudományos nyelvezet tanrendi szerepéről van szó. A nagy kollégiumok falai között ugyanis tanították mind a magyar nyelvet, mind pedig a latin nyelvet. Ennek a kettős erőfeszítésnek hallatlanul fontos szerepe volt ekkor a nemzeti kultúránkban. Először is magyar nyelven szólalt meg Isten igéje, magyarul énekelhették a zsoltárokat, a teljes magyar nyelvű Bibliát tulajdonképpen a nép „kezébe adták”, így azt kell mondanunk, hogy az ősi református iskoláinkban Károlyi Gáspár és Szenci Molnár Albert nyelvezete volt a teremtő magyar gondolatok forrása. Ugyanakkor a kollégiumaink híresei voltak arról is, hogy diákjaik a latin nyelvet kitűnően megtanulták, és amikor a nyugati egyetemekre mentek tanulni, szinte minden tudományterületet hamar megismerhettek. A természettudományokat és sok egyéb elemét a nyugati kultúrának ezáltal tudták áttemelni a más népek szellemi életéből a magyar kultúrába. Egészen korán! Ha tömören akarjuk kifejezni: *A magyar nyelv a nemzethez kötötte őket, a latin pedig Európához.* Ez érvényes volt valamennyi református kollégiumra, lett legyen az Pápán, Sárospatakon, Nagyváradon, Gyulafehérvárott, Nagyenyeden, Kolozsvárott vagy Debrecenben. Hogy ez milyen pezsdülést jelentett a hazai szellemi életben, azt alig lehet felbecsülni. Csupán néhány példát említünk, főként a debreceni schola történetéből.

–Ezért volt az, hogy hazánkban az első magyar természettudósok mind református papok voltak, sőt a hazai természettudósok második és harmadik nemzedéke is kapcsolatban volt a nagy református kollégiumokkal. Ezt Zemplén Jolán és Szénássy Barna tudománytörténész professzorok állapították meg.²⁰

–Konkrétabb példákat említve, 1577-ben adták ki az első magyar nyelvű aritmetikát Debrecenben, amely majdnem száz évig tankönyvül szolgált az egész ország számára. Megtalálásakor, már a 20. században, a *Debreceni Aritmetika* nevet adták neki. Ezt követte Menyősi Tolvaj Ferenc számtan könyve 1674-ben, amely újabb hetven évig volt elterjedt tankönyv, míg 1743-ban Maróthi György kiadta a híres aritmetikáját, amely egészen az Entwurf-ig volt használatban. Ma-

²⁰ Vö. Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 146.; Továbbá Szénássy Barna: *A magyarországi matematika története.* Polygon Kiadó, Budapest, 1970. Előszó.

gyarán szólva: hazánk legnagyobb területén közel háromszáz éven át az iskolákban a matematika oktatását a Debreceni Kollégiumból irányították.

– Már említettük a pataki Simándi István és a debreceni Hatvani István úttörő szerepét a hazai kísérletes fizikaoktatásban, itt újból hangsúlyozzuk ennek európai jelentőségét.

– 1742-ben Debrecenben Maróthi György és Szilágyi Sámuel létrehozták hazánk első csillagászati obszervatóriumát.

– Itt Debrecenben írta Kerekes Ferenc professzor 1837-ben az első magyar nyelvű felsőoktatási jegyzetet a differenciál- és integrálszámítás tanításához.

– Hogy az egzakt tudományokon kívül más területet is említsünk, 1664-ben Komáromi Csipkés György angol nyelvkönyvet írt, 1739-ben pedig Maróthi létrehívta a Kántust, mint első vegyes kart hazánkban.²¹

3. Harmadik pontunkban azt hangsúlyozzuk, hogy a reformáció szabadította föl az egyházat az alól az egyoldalú szemlélet alól, hogy tevékenysége, tanítói munkája csak a hitéletet és az üdvösséget szolgálja. Az elhívás bibliai gondolata és bizonyossága az egész emberi életet átfogó tevékenység lett. Ezért hozzányúlhattak szociál-etikai kérdésekhez is. A társadalmi igazságosság és a presbiteri-zsinati elvre épülő demokrácia gyakorlatában olyan gondolatokat fogalmaztak meg, amelyeket csak később a reformkor tudott megvalósítani. Visszapillantva a 16. és 17. századra, amikor Nyugaton a polgári demokrácia fejlődött ki, nálunk pedig a feudalizmus kerékkötő megmerevedése következett be, akkor idehaza Martonfalvi Tóth György debreceni rektor tanítása gyújtóbombaként hatott: bibliai alapon ítélte el a jobbágyrendszert, mint igazságtalan, Istennek nem tetsző társadalmi rendet. 1670-ben írta: „*Kérded, szabad-e valakinek a saját nemzetéből való jobbágyokat tartani? Nem szabad. 1. mert az ember csak más teremtményekre kapott hatalmat, az embertársára nem, 2. mert egy barbár népnek sincsenek a saját kebeléből való jobbágyai, 3. mert minden ember egyenlő természeténél fogva!*”²² Az emberben önkéntelenül is megfogalmazódik az, hogy majdnem ugyanezt tartalmazza az 1776-ban készült amerikai Függetlenségi Nyilatkozat: „*Minden ember egyenlőnek teremtett!*”²³ Azt kell itt értenünk, hogy a Debreceni Kollégiumban tanult diákok ezt hallgatták, ezt a szellemet szívták magukba, és ilyen lélekkel mentek ki a gyülekezetekbe prédikálni, vagy az iskolákba tanítani. Nem véletlen, hogy Bocskai István és Rákóczi Ferenc

²¹ A szoprán szólamban kisdíákok énekeltek.

²² Az idézet Martonfalvi „*Exegesis Medullae Amesianae*” című latin nyelvű tankönyvének I. kötetéből Révész Imre által készített fordítás. Közli Makkai László: *Debrecen iskolájából az ország iskolája (1660–1703)* című fejezetben. In: A Debreceni Református Kollégium története. MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988. 55.

²³ A Függetlenségi Nyilatkozat második paragrafusából idézve: „We hold these truths to be self-evident, that *all men are created equal*,”

szabadságküzdelmeiben, valamint az 1848–1849-es szabadságharcban a katonaság többsége protestáns volt.

Hogy a Kollégium diákjai és tanárai az egyenlőségnek ezt az elvét a gyakorlatban is megvalósították és buzdították is a társadalmi igazságosság megélésére a maguk területén, arra igen szép példa Szilágyi Tönkö Márton híres debreceni professzor esete a 16. században. Ő jobbágy-gyerekként kezdte az osztályait a Debreceni Kollégiumban, jobbágyként lett felsőfokú togátus diák, jobbágyként küldték külföldre tanulni, s még mindig jobbágy volt, amikor hazahívták tanítani, és csak a professzorsága idején szabadult föl a jobbágyorsól!

4. Nagyon fontos hangsúlyozni: a reformáció más szemléletet hozott a mindennapi életbe. Ennek egyik legfontosabb jellemzőjeként említhetjük a munka becsületét, ugyanis – kissé sarkítva – az istentisztelettel egyenértékű szolgálat lett a munka! A tisztességgel végzett munkát az élet istentiszteletének tartották. Ezért az ünnepi és hétköznapi istentiszteletet elvileg nem különböztették meg. Ha valaki nem becsületes a munkában, akkor baj van az életvitelével, nincs rendben sem a hite, sem az erkölcsi tartása. Kálvin ezt szigorú erkölcsi parancsként szorgalmazza.²⁴ Debrecenben ezért újították föl az eredetileg Augustinustól származó, később pedig a bencés rend által hangsúlyozott életmagatartást: imádkozzál és dolgozzál! *Ora et labora!* Ennek az *Orando et laborando* formájával, mint jelmonddal helyeselték ezt a keresztyén magatartást.²⁵ – Én is ebben a szellemben nevelkedtem a Debreceni Kollégiumban, és valahányszor erre a jelmondatra gondolok, mindig eszembe jut becsületes magyar puritán őseink szép példája, akikre szinte ráillik a 20. századi Németh László rádióban elhangzott bölcs és örök érvényű üzenete: „*Silány erkölcsű ember magyarnak sem jó!*” A reformátorok ezt akarták, illetve ilyen magyarságot álmodtak, amikor egy megújult népet láttak maguk előtt. Nincs tehát külön vasárnapi és külön hétköznapi istentisztelet: a munka, mert egyik a másikat igazolja. A reformátorok így nemcsak a hitéletet, nemcsak az egyházi tanokat reformálták, hanem a közéletet is. Ettől is a nemzet felemelkedését remélték, amint igazuk is volt.

5. Az ötödik pont is olyan súlyos, mint az előző négy. A reformáció ugyanis nem valamilyen intézményi zártágban akarta művelni a tudományt, hanem a nép felé fordult. Kinyitotta az egész nemzet világát a nyugati kultúrára. Amikor senki nem vállalta magára a magyar nép művelését, akkor hozta létre a hatalmas iskolahálózatát. A Debreceni Kollégium a fennállása alatt 584 iskolát alapított, a Sárospataki Kollégium mintegy 215 szervezett oktatású intézményt, s mindezekhez a számokhoz hozzájönnek még azok a helyek, ahol maga a lelkész végezte a tanítást a templom épületében. Nagyon sok helyen ez történt.

²⁴ Institutio IV. I. 12.

²⁵ Thomas F. Torrance, a DRHE díszdoktora mondta 1988-ban Debrecenben, hogy eredetileg Augustinustól származik a bencéseknek tulajdonított mondat.

Mármost az iskolákhoz tanítók és lelkészek kellettek. Egyetem nem volt magyar földön a 16. században, ezért létrehívták a Kollégiumokat, amelyek aztán a lelkészek és tanítók sokaságát küldték a vidéki iskolákba. Ezek a Kollégiumok felsőoktatási intézményekké váltak és nyugat-európai mintára megszervezték bennük az oktatást és nevelést. A Debreceni Kollégium volt az alapított magyarországi kollégiumok között a legnagyobb. Tanárainak tudományos felkészültsége és országos tekintélye adta a rangját és minősítette felsőfokú intézménnyé.²⁶ A diákok létszáma tekintetében is első volt. A legkiválóbbak a Kollégium által előírt tanulmányok elvégzése után százával mentek a külföldi egyetemekre tanulni. Egy-két kivételtől eltekintve valamennyien hazajöttek és „szórták gazdagon szellemi kincseiket” – amint ezt a Kollégium központi márványtábláján olvashatjuk.²⁷ Ezek voltak az úgynevezett *peregrinus diákok*, akik a külföldjárással pótolták az egyetem hiányát. Néhányan több egyetemre is beiratkoztak, hogy minél nagyobb tudással térjenek haza. Átaluk a legfrissebb szellemi áramlatok, a tudomány legújabb eredményei és könyvei kerültek be a kollégiumok falai közé, s ezáltal európai szinten tudták tartani az oktatást! Munkásságukból az is kitűnik, hogy tulajdonképpen majdnem az egész magyar közoktatási iskolarendszer – alapítását tekintve – a reformatori örökségünkhöz tartozik. Ráadásul micsoda tehetséggondozást végeztek ezek a küldő és hazahívó Kollégiumok! Ma is megcsodálhatjuk! Ezt a hatalmas, ország újjító szellemi mozgást kell megértenünk ahhoz, hogy lássuk: a magyar nép életbátorságot kapott a reformáció programja révén, és így a pusztító történelmi események ellenére is megmaradt e hazában.

Külön ki kell emelnünk, ha röviden is, a könyvtárak létrehozását. Ez olyan súlyú tényező a kultúra szempontjából, mint az iskolák alapítása. A Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában szinte valamennyi szakterület könyvei megtalálhatók. Csupán a régi időkre gondolva, az ún. ősnymtatványok száma 146 darab, aztán az RMK vagy RMNy időszakából több mint 2000 könyv található, amely nagyon nagy szám. Ezekhez mind a tanárok, mind a diákok hozzáfértek. Gutenberg jelentősége akkor vált még jobban nyilvánvalóvá, amikor a reformátorok Debrecenbe hívták Huszár Gált a nyomdájával. Ő maga is jelentős reformátor lévén, nyomdája révén 1561-től számos magyar nyelvű mű látott napvilágot.²⁸ A

²⁶ Az mindig gondot jelentett, hogy miként volt felsőfokú intézmény a Kollégium. Esetében ugyanis nem beszélhetünk sem főúri, sem püspöki, sem császári alapításról, mégis, ami a szellemi munkát és a tudományos felkészültséget illeti, tanárai igen magas tekintélynek örvendtek, gyakran külföldi professzorságra hívták őket, de legtöbbször hazajöttek, mert érezték, hogy a küldő magyar hazájuk és iskolájuk visszavárja őket. Hatvani István egyik legszebb példája ennek.

²⁷ Az ORANDO ET LABORANDO jelmondatos belső timpanon alatti részen 1965-ben elhelyezett márványtáblán olvasható az idézett sor.

²⁸ A debreceni Alföldi Nyomda ma is 1561-től számítja működését.

Nagykönyvtár jelenleg is a legnagyobb egyházi könyvtár hazánkban. Külön érdekessége, hogy a diákok kezdték gyűjteni a könyveket a körükben szokássá vált „íratlan törvény” megtartásával, miszerint ha valaki külföldön tanult, hazajövet legalább egy könyvet hoznia kellett a könyvtár számára. Nem csoda, hogy a művelődés igényét a könyvtár ragyogóan szolgálta és kielégítette.

A sok dicsérő szó akkor ér valamit, és akkor lesz hiteles, ha életes példával tudjuk bizonyítani az elmondottakat. Elegendő arra rámutatnunk, hogy a református kollégiumok adták a nemzetnek a legtöbb író és költőt. Ez elgondolkasztató, hiszen a kegyetlen ellenreformáció után a protestánsok száma annyira lecsökkent, hogy a lakosságnak csupán a harmadát tették ki. Említettük korábban a magyar és latin nyelven történő tanulás hasznát. Most azt emeljük ki, hogy a magyar nyelv tanítása, művelése eredményezte a bibliafordítást, a magyar nyelvű igehirdetést, a zsoltárok magyar nyelven történő éneklését. Az anyanyelv műveléséből mindig irodalom lesz – ez örök tanulság! Ez a magyarázata annak, hogy a magyar irodalom legtöbb kiválósága valamelyik Református Kollégium diákja volt, s ebben a Debreceni Kollégium járt az élen. Bizonyosággal elegendő felsorolni őket: Szenci Molnár Albert, Fazekas Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Arany János, Jókai Mór, Petőfi Sándor (Pápa, evangélikus volt), Tompa Mihály, Móricz Zsigmond, Ady Endre, Szabó Lőrinc, Németh László, Gulyás Pál, Oláh Gábor, Nagy László, Szabó Magda, és bizony ehhez jönnek még az erdélyiek: Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Szabó Dezső, Áprily Lajos, Sütő András, Kányádi Sándor, Jékely Zoltán, Wass Albert.

Összefoglaló és záró gondolatok

Amikor a Debreceni Kollégium régi falépcsőjén megyünk föl az Oratóriumba, a Kossuth Lajos által vezetett szabadságharcos parlament üléstermébe, félútnál Méliusz Juhász Péter reformátor termetes alakját láthatjuk a falon, amint szószékről mond valamit. Gáborjáni Szabó Kálmán festőtanár munkája ez, a többi jellegzetes történelmi falfestménnyel együtt. Valahányszor ott mentem el, akár kisdíakként, akár tanárként, én mindig úgy éreztem, hogy Méliusz üzen valamit a múltból a mindenkori nemzedékeknek. Sokat hallottam diákkorom óta a „Méliusz-i reformátori örökségünkről”, de csak lassan értettem meg, fokról-fokra kellett rájönnöm, mit is akar ő üzeni. Végül is nagyon egyszerűen fogalmaztam meg magamnak ezt a hármas örökséget:

- A) Hitvallásos elkötelezettség és tudományos nyitottság együttes érvényesülése.
- B) Magas szintű erkölcsi követelmény a munkában.
- C) A nagy egészért, azaz a népért, nemzetért, egyházért végzett felelős szolgálat.

Mindezeket én elfogadtam és követendőnek találtam. De azt is sokat hallottam, hogy nekünk közvetlenül még a reformáció utáni időkből van egy komoly puritán örökségünk is, amelynek úgyszintén örökre szóló üzenete van. Amikor ezt tanulmányoztam, szintén három pontban tudtam megfogalmazni ezt a reformatori „puritánus” örökségünket is:

- A) A Szentírás üzenetének szorgalmas tanulmányozása és helyes megértése.
- B) Az erre épülő „életszentség” a mindennapok gyakorlatában.
- C) A közéleti felelősségvállalás.

Látva mindezeket, elgondolkozhatunk azon, milyen bátrak lehettek őseink, amikor egy nemzetújító programot indítottak útjára a 16. században. De az is elgondolkodtató, hogy évszázadok során mennyien beálltak ebbe a sorba és hitük bizonyosságával dolgoztak, küzdöttek a magyar nemzet megújításáért. Pontosabban arról van itt szó, hogyan lehet és kell egy új szemléletet, egy új, teremtő gondolatokra képes, és erkölcsiségében is tiszta szellemiséget létrehozni: azaz neveléssel, tanítással és életes bizonyosságtétellel új néppé formálni a magyart, erős, művelt és szabad nemzeté! A reformátorok így nemcsak valamilyen „váltásújító” szerepben tűnnek föl, hanem szemléletváltást hajtottak végre az egész magyar kultúrában. Reformálták az egyházat, de vele együtt reformálták a közéletet is. Ezt bátran megtették és ez az új szemlélet kitörölhetetlenül ott van a magyar nép tudatalatti világában, szinte beleépült a hallgatólagos tudásába. A reformátorok bátorságát az minősíti, hogy nem azt kérdezték tétlenül és gyáván, mit hoz számukra a történelem vagy milyen sorsot szán nekik bármilyen felsőbb emberi tekintély, hanem azzal az indulattal és előre néző hivatástudattal olyan formán tették föl a kérdést, hogy ők maguk milyen sorsot szánnak a történelemnek. Ők erre a kérdésre válaszoltak és életükkel, szolgálatukkal pecsételték meg a hitükből fakadó meggyőződésüket.